РЕЦЕНЗИЯ

От: доц. д-р Андрей Иванов Нончев

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ в професионално направление 3.8. Икономика (докторска програма „Икономика и икономическа политика“)

Основание за представяне на рецензията: участие в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед № РД 88-189/07.04.2025 на ректора на СУ „Св. Климент Охридски“.

Автор на дисертационния труд: Радостина Милчева Ивчева – Георгиева

Тема на дисертационния труд: Социално-икономически аспекти на сивата икономка в България

1. Информация за дисертантката

Радостина Ивчева – Георгиева се дипломира през 2019г. като бакалавър в специалност „Международни отношения“ при СУ „Св. Климент Охридски“. През 2020г. тя придобива магистърска степен по икономика и право в същия университет. В периода 2021 – 2025 г. Радостина Ивчева – Георгиева се обучава по докторска програма „Икономика и икономическа политика“ в редовна форма към Стопански факултет при СУ „Св. Климент Охридски“. Работила е като журналист в онлайн медиа Инвестор.БГ (2019-2020г.), онлайн редактор в Blomberg TV Bulgaria (2020-2022г.), изследовател към Института за социални и синдикални изследвания към КНСБ (2022-2025г.), а от 2023г. досега е асистент в СУ „Св. Климент Охридски“. Владее английски и руски език.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

Общият обем на дисертацията е 193 страници. Съдържанието й се състои от увод, четири глави, заключение и самооценка на приносите (135с.), четири приложения (45с.), използвана литература (13с.). Списъкът на използваната литература включва 143 източника - 132 научни публикации (119 на английски и 13 на български език), 10 документа на международни организации и един документ със счетоводни стандарти. В

дисертацията са представени също така девет графики и 36 таблици. Дисертацията е добре структурирана и има ясна логика.

Във въведението на дисертационния труд се обосновава значението и актуалността на изследването на сивата икономика в България, която има съществено влияние върху социалното и икономическо развитие на страната. Ясно дефинирани са обекта и предмета на дисертационното изследване. Посочени са неговите **цели** - „*изясняването на основните социално-икономически фактори, които пораждат феномена „сива икономика“, получаването на конкретни оценки за основните форми на нейното проявление и характеризирането на степента на разпространението ѝ в България чрез разглеждане на пазарите на стоки и услуги, произведени в сивата икономика и пазарите на неформален и недекларирaн труд.*“ (с.6). Целите се конкретизират чрез формулирането на пет изследователски задачи. **Основната теза**, защитавана в дисертационния труд, е че „*сивата икономика в България се поражда не само от икономически, но и от социални фактори, които влияят върху формирането на нехомогенен данъчен морал, както на индивидите, така и на предприятията. Най-изложени на риск от участие в сиви практики са мъжете, възрастните над 65 години и нискообразованите работници и служители, както и микропредприятията и фирмите, опериращи в малките градове и столицата.*“ (с.8). Представени са и методологията на дисертационното изследване, неговите ограничения и структура.

Първата глава на дисертацията има теоретико-методологически характер с няколко тематични центъра:

Първо, представят се различни интерпретации и определения на сивата икономика - Tanzi (1999), Loayza (1996), Bagachwa (1995) и др. Тя е отграничена от други сходни понятия като „неформална“ и „скрита“ икономика. Възприета е една от широко използваните дефиниции за сива икономика, предложена от Schneider, според когото *„сивата икономика се състои от всички легални дейности, които биха допринесли за официалния БВП, ако бяха отчетени“ (с.14)*.

Второ, дискутират се три групи методи, използвани за измерване размера на сивата икономика: а) „макрометоди“, които произвеждат оценки за големината на сивата икономика с помощта на макроикономически модели (метод пари в брой/депозити, метод на трансакциите, търсене на пари в брой); б) "микрометоди", основаващи се на анализ на данни от емпирични изследвания (сравнителни методи, анализ на чувствителността, проучвания на домакинствата); в) други методи (метод

„Делфи“, MIMIC модели, метод за измерване на сивата икономика чрез потреблението на електроенергия).

Трето, анализират се основните фактори, които влияят върху формирането и разпространението на сивата икономика, свързани с данъчното облагане, качеството на публичните институции, регулациите и състоянието на официалната икономика.

Четвърто, представят се проведени изследвания на сивата икономика, които тематизират различни нейни аспекти - връзката между нея и икономическия растеж, причините и предпоставките за развитието на сивата икономика, характеристиките на сивата икономика в България, Югоизточна Европа и други държави.

Радостина Ивчева – Георгиева демонстрира широки и задълбочени познания по темата на дисертацията и методическите подходи за нейното измерване и оценка. Тя умее добре да систематизира разнообразни теоретични концепции за сивата икономика и да извършва критичен сравнителен анализ.

Втората глава на дисертацията е посветена на методологията на дисертационното изследване. Използваните в дисертацията данни са получени чрез две анкетни проучвания сред работодатели и работници, проведени от авторката в началото на 2020г. В първия параграф на тази глава са разгледани предимствата и недостатъците на анкетните проучвания, които са основен източник на информация за сивата икономика.

Във втория параграф са представени параметрите на извадката на емпиричното изследване, в която са включени 600 предприятия въз основа на три стратифициращи признака: 1) икономическа дейност, 2) големина на предприятието и 3) регион. В нея попадат четири категории предприятия, както са определени в Закона за счетоводството: микро предприятия с персонал до 9 души; малки предприятия с персонал между 10 и 50 човека; средни предприятия с персонал между 50 и 250 човека; големи предприятия с персонал над 250 човека. Подборът на работници/служители в изследването е основан на двустепенна гнездова извадка и е съобразен с модела на извадката сред работодателите. На първата степен са избрани гнездата, включващи селектираните 600 предприятия, в които са осъществени анкети с работодатели. На втората степен във всяко предприятие са избрани между един и петима работника, като конкретният брой респонденти е определен в съответствие големината на предприятието.

В третия параграф са представени методите, използвани за анализ на получените данните за сивата икономика в следващите две глави - дескриптивна статистика, T- и F-

статистически тестове, обикновена линейна регресия (OLS), линейни и пробит логистични регресии, иконометрични модели.

Може да се направи извода, че методологията и методиката на изследването са релевантни на предмета на дисертационния труд и на поставените цели. Теоретичната рамка и методическите инструменти са адаптирани към спецификите на изследователския обект и се отличават с оригинален авторов почерк. Използвани са подходящи аналитични инструменти за интерпретация на събраните данни.

В трета глава на дисертацията се представят характеристиките, структурата и функционирането на пазарите за стоки и услуги в рамките на сивата икономика. Подчертава се както икономическото значение на тези пазари, така и техните социални, културни и регулаторни аспекти. Разкриват се основните фактори, които влияят върху търсенето и предлагането на стоки и услуги в сивата икономика. Анализирани са моделите на поведение и мотивация на пазарните актьори, както и икономическите механизми, определящи тяхната устойчивост.

В първия параграф на тази глава се тематизира **търсенето на стоки и услуги, произведени в сивата икономика**. Разгледани са няколко негови аспекта в зависимост и от социално-икономическите характеристики на респондентите: причините за купуването на стоки и услуги, предлагани в сивата икономика, източниците на такива стоки и услуги, както и най-често потребяваните от тях. Във втория параграф се описва п**редлагането на стоки и услуги от сивата икономика.** Направени са изводи относно недекларираните парични потоци от страната на предлагането, базиращи се на оценки за дела на нефактурираните продажби и отчитане на приходи и печалби, които са по-ниски от действителните. Експлицират се мненията на работодателите за риска от установяване на недекларирани приходи. Оценява се и техния данъчен морал чрез отношението им към укриването на приходи и към избягването на плащането на данъци и осигуровки, като се анализира неговата зависимост от големината, мястото на опериране, статута и историята на предприятията. Изследват се факторите, влияещи върху склонността на бизнеса да участва в сиви практики чрез използване на OLS регресия, в която зависима променлива е конструираният индекс за данъчния морал на работодателите. Проверена е хипотезата, че колкото по-висок е данъчният морал на един работодател, толкова по-малко вероятно е той да взема участие в сивата икономика. Установено е, че макроикономическата нестабилност увеличава склонността на бизнеса да участва в сивата икономика, тъй като води до несигурност, по-висока данъчна тежест и ограничен достъп до финансиране. Идентифицирани са и

други фактори, действащи в същата посока, като регулаторните затруднения, неефективността на съдебната система, нелоялната конкуренция, корупционните практики.

В четвърта глава се тематизират неформалната и недекларираната заетост в страната. Недекларираният труд се определя като всяка платена дейност, която не е декларирана пред публичните органи. Неформалната заетост се интерпретира като работа, която не е регулирана от официалните трудови закони, а работниците обикновено не са регистрирани, не плащат социални осигуровки, нямат законово определено работно време, работят без ясни гаранции за запазване на работното място или защита на техните права (с.101). Извършен е анализ на разпространението на неформалната и недекларираната заетост в България въз основа на признати от респондентите случаи на работа без договор или с допълнително възнаграждение „на ръка“. Очертан е социално-демографския профил по пол, възраст и образование на участващите в неформална и недекларирана заетост. Идентифицирани са рисковете за хората заети в сивата икономика. С помощта на линейна и на бинарна логистична регресия се определят мотивите и склонността на респондентите да участват в неформалната или недекларираната заетост. Регресионният анализ показва, че сред основните причини за участие в сивата икономика са по-високите доходи, по-лесното намиране на работа, високите данъци и осигуровки и липсата на безпокойство, че подобни дейности ще бъдат разкрити и наказани (с.118).

Мотивите на бизнеса за използване на недекларирaн труд се изследват чрез прилагане на OLS регресия със зависима променлива конструирания индекс за данъчен морал на работодателите. Констатира се, че основен мотив на работодателите е намаляване на разходите за труд, което позволява на фирмите да останат конкурентоспособни в съответния бранш. Освен това, така се намаляват отговорностите на работодателя към работниците, като същевременно се предоставя възможност на последните да заемат позиции, различни от тези, вписани в трудовите им договори (с.122). Дискутират се и различни политики и мерки за ограничаване на недекларираната и неформалната заетост, които да направят сивата икономика неизгодна.

В трета и четвърта глава Радостина Ивчева – Георгиева демонстрира възможностите си да анализира умело големи и разнородни масиви от емпирична информация, да използва адекватни статистически техники и да прави обосновани изводи и заключения.

В заключението се подчертава, че сивата икономика е резултат не само от икономически, но и от социални фактори, които влияят върху данъчния морал на работещите и бизнеса. Изводите от изследването предоставят добра основа за разработване на ефективни политики за намаляване на сивата икономика и насърчаване на декларираната заетост.

Дисертацията има оригинален характер и е разработена въз основа на оригинална авторска методика и изследователски инструментариум. Постигнати са целите и са изпълнени задачите на изследването. Тезите на авторката са аргументирано защитени. Стилът на изложение е в съответствие с добрите модели и стандарти на научния дискурс. Използваният език е четивен и разбираем.

3. Оценка на научните и научно-приложни приноси

Приемам като цяло формулировките на посочените от дисертантката приноси на стр. 135 в дисертацията, които представят адекватно нейните изследователски постижения. В дисертационния труд могат да се идентифицират няколко съществени научни и научно-приложни приноси, които бих обобщил в следните направления, кореспондиращи и с направената от авторката самооценка:

Първо, дисертацията обогатява наличното знание и методическите подходи за изследване на сивата икономика. Предложена е оригинална авторска методика и инструментариум за анализ на сивата икономика, които могат да бъдат използвани и при бъдещи изследвания по темата.

Второ, регистрирани са нови факти и са разкрити съществени проблеми, свързани с разпространението на сивата икономика в България. Очертани са ключови характеристики на сивата икономика в страната и са идентифицирани секторите, в които тя е най-широко разпространена.

Трето, сивата икономика е анализирана както от страна на търсенето, така и от страна на предлагането. Показани са основните причини поради, които предприятията участват в недекларирани дейности, както и причините, поради които физическите лица потребяват стоки и услуги, произведени в сивата икономика в България. Това позволява формулирането на ефективни политики за нейното ограничаване.

Четвърто, съществен принос в дисертационния труд е конструираният индекс на данъчния морал на българските работодатели и анализът на различията в неговите

стойности в зависимост от мястото на дейност, големината и историята на предприятията. Чрез използването на регресионен анализ е верифицирана хипотезата, че колкото по-висок е данъчният морал на един работодател, толкова по-малко вероятно е той да взема участие в сивата икономика.

Пето, дисертационният труд допринася към научното знание и като изследва характеристиките на недекларираната и неформалната заетост в България. Направен е анализ на социално-демографските различия между лицата, извършващи недекларирaн и неформален труд. С помощта на регресионния анализ се определят както мотивите на респондентите да участват в неформалната или недекларираната заетостт, така мотивите на бизнеса за използване на недекларирaн труд.

4. Оценка на публикациите по дисертацията

В дисертацията е представен списък на авторските публикации, които са свързани с нейната тема. Посочени са разработена глава в колективна монография (Институционалните условия за членство в еврозоната и защо пътят е по-важен от неговата цел. В: Петранов, Ст., Л. Георгиева и Р. Ивчева. (2022). „*Предизвикателства пред българската икономика по пътя към членство в еврозоната*“. Университетско издателство „Св. Климент Охридски”), както и шест публикации в научни списание и в сборници с материали от конференции (две от тях в съавторство). Представени са и пет доклада, изнесени на национални и международни научни форуми.

Публикациите на авторката са достатъчно на брой и отговарят на изискванията на Закона за развитието на академичния състав в Република България. Те са разработени в съответствие с професионалните стандарти за качество и са получили признание в критична академична среда.

5. Оценка на автореферата

Авторефератът (43с.) коректно отразява съдържанието на дисертационния труд. Той съдържа и самооценка за приносите на дисертационния труд с теоретичен и научно-приложен характер.

6. Критични бележки, препоръки и въпроси

Оценявам положително извършената от авторката работа по дисертационното изследване. То е реализирано въз основа на добре обоснована теоретична концепция и с оригинален изследователска инструментариум. Осъществен е и задълбочен анализ на събраната информация. Бих задал два въпроса към докторантката:

Първо, има ли специфични национални социо-културни фактори, които насърчават участието в сиви икономически практики?

Второ, какви са тенденциите и перспективите в разпространението на сивата икономика, недекларираната и неформалната заетост в България?

Бих препоръчал на дисертантката да повиши международната видимост на своята изследователска дейност като публикува по-активно в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация.

7. Заключение

Дисертацията отговаря на законовите и професионалните изисквания за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, отразени в Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), на Правилника за неговото приложение, приет от Министерския съвет и на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”.

Дисертационният труд демонстрира задълбочените познания на авторката по разработваната тема, нейните умения за провеждане на самостоятелни проучвания и извършване на критичен анализ. Той съдържа съществени приноси в изследването и оценката на сивата икономика в България. Изразявам убедеността си, че на Радостина Ивчева - Георгиева може да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор”.

13.5.2025 г. ……

София (доц. д-р Андрей Нончев)